

1

2

Vrnitev kostoloma - brkati ser zopet gnezdi v Alpah // Richard Zink, Al Vrezec

1: Ljudske legende so iz brkatega sera (*Gypaetus barbatus*) naredile hudobno zver, ki opreza za živino in mladino, kar ga je v Alpah v začetku 20. stoletja prignalo do dokončnega izumrtja.
foto: N. Roth Callies, arhiv EGS

2: Še v 17. stoletju naj bi bil po Valvazorjevih zapisih brkat ser gnezdil tudi na Slovenskem, sicer pa je bil takrat v Alpah še pogost in ljudje so ga dobro poznali, o čemer pričča dokaj natančna Aldrovandusova risba iz leta 1646.

Brkatega sera (*Gypaetus barbatus*), orjaškega jastreba z razponom peruti prek treh metrov, vajenega ledeno mrzlega zavetja zasneženih Alp, kjer vzgaja mladiče pri zimskih temperaturah pod 0°C in si išče živeža v nevarnih plaziščih, se drži tudi vzdevek »kostolom«. Kako tudi ne. Prebavni sokovi v serovem želodcu dosežejo stopnjo 1 v pH lestvici kislosti, kar ustreza skoraj kislosti jedke kisline. Učinkovita prebava je namreč ključna za žival, ki se hrani pretežno z obeljenimi kostmi. Preteklost v alpskem visokogorju pa je bila za to orjaško ptico vse prej kot rožnata. Vsi brkati seri do zadnjega so pred več kot 100 leti izginili iz Alp. Danes se je brkati ser vrnil v svoja nekdanja alpska prebivališča s pomočjo verjetno najbolj ambicioznega projekta reintrodukcije, ki je temu delu Evrope uspel vrniti majhen, a pomemben del nekdanje izgubljene naravne dediščine.

Še v 19. stoletju so kmetje in lovci za denarne nagrade neusmiljeno preganjali orle, jastrebe in ostale ujede, kar je privedlo brkatega sera do skoraj dokončnega izumrtja v začetku 20. stoletja na celotnem območju Alp. Ironično so smrtni udarec alpski populaciji zadali takratni ornitologi, katerih način dela se je precej razlikoval od današnje moderne ornitologije. Da bi ohranili vsaj spomin na alpsko populacijo, so različni evropski muzeji razposlali terenske zbiratelje, da so polovili še zadnje brkate sere za muzejske zbirke. Zadnjega alpskega sera so ustrelili leta 1913 v italijanski dolini Aosta, nekaj ptic pa je preživel v živalskih vrtovih. Tudi drugod po Evropi se brkatim serom ni kaj dosti boljše godilo in do danes so preživeli pravzaprav reliktni ostanki nekdanje velike evropske populacije v Pirenejih, na jugu Balkanskega polotoka in na nekaj sredozemskih otokih kot sta Korzika in Kreta.

Kako je bilo z brkatim serom na Slovenskem, lahko sklepamo iz nekaterih starih virov, ki pa so kljub vsemu dokaj skopi. Za tedanje Kranjsko ga je prvič in zadnjič zabeležil v 17. stoletju Janez Vajkard Valvazor, ki je v svoji Slavi trdil, da na Gorenjskem in v okolici Polhovega Gradca žive izredno veliki planinski orli. Že v 18. stoletju Giovanni Antonio Scopoli brkatega sera za naše kraje ne omenja več, čeprav mu je Henrik Freyer v 19. stoletju še našel mesto med kranjskimi pticami. V začetku 20. stoletja Janko Ponebšek to razlaga z dejstvom, da so se ponekod na Koroškem in Štajerskem nekateri brkati seri pojavljali še konec 19. stoletja, na Koroškem so denimo zadnjega pokončali leta 1881. Vsekakor so brkati seri leta 1917, ko je Ponebšek v Carnioli objavil zapis o tem orjaškem jastrebu, z območja Alp že izginili, čeprav sam Ponebšek še domneva, da vrsta tu in tam v alpskem svetu na avstrijskem še živi. No, Sloveniji najbližje so brkati seri v začetku 20. stoletja še gnezдили po visokogorju Bosne in Hercegovine, a so jih tudi tu uspeli iztrebiti in so danes nam najbližje prisotni v Makedoniji in na Korziki. Čeprav od Valvazorja dalje za slovensko ozemlje ni bilo več zanesljivih opazovanj, pa je reintrodukcijski projekt v alpskih deželah prinesel brkatega sera tudi k nam. Ponovno po več kot 300 letih je bil brkati ser zopet viden jadрати nad slovenskimi gorami in sicer leta 1994 v dolini Bavščiće, kjer so ga zapazili italijanski ornitologi. Bil je tistega leta v Švici izpuščen mladič, ki si je iskal prostor na sončni strani Alp. Sicer pa vsaj zaenkrat obiski teh veličastnih ptic pri nas niso ravno pogosti.

Ljudske legende so iz brkatega sera naredile hudobno zver, ki opreza za živino in mladino. Tudi tistim, ki niso verjeli v ta vraževerna in neutemeljena pripovedovanja,

3

se je veliki jastreb zdel prezira vreden in odvraten škodljivec. Šele več kot petdeset let po izumrtju so se ljudje pričeli zavedati, da se z brkatim serom niso znebili nemarnega škodljivca, pač pa so izgubili veličasten in dragocen del naravne dediščine. V sedemdesetih letih je avstrijski znanstvenik in veterinar Hans Frey zasnoval projekt vrnitve brkatnega sera v njegova alpska gnezdišča. Od leta 1986 je Frey s sodelavci v Alpe izpustil več kot 150 brkatih serov, za katere je upal, da se bodo ustalili in si ustvarili gnezda. Vzgoja ptic, s katerimi so polnili Alpe, je potekala po natančno načrtovanem programu vzgoje v ujetništvu. Mesta izpustov v Avstriji, Franciji, Italiji in v Švici so skrbno izbrali glede na študije geoloških in drugih značilnosti, ki so pomemben del serovega habitata. Od tod naprej je bilo vse odvisno od serov samih, kako uspešni bodo pri iskanju hrane in seveda partnerja.

Brkati seri niso zelo družabne ptice. Pravzaprav so pri izbiri partnerja veliko bolj izbirčni kot pri hrani. Spolno zrelost dosežejo šele pri starosti petih in več let. So izjemno samotarski ptiči, zato nad prisotnostjo sovrstnikov niso najbolj navdušeni. Svoje orjaške okrog 400 km² velike teritorije agresivno branijo pred drugimi seri. Po ocenah je v Alpah preživelo okoli 120 izpuščenih ptic, ki pa so oblikovale zgolj 15 gnezditvenih parov. Tudi to je dovolj, kajti prvič je število v naravi izleglih in speljanih mladičev vsaj enako številu šestih do sedmih vzgojenih serov, ki jih vsako leto izpustijo v naravo. To je seveda pomembna prelomnica, kajti populacija se približuje točki, ko se bo lahko vzdrževala sama brez dodajanja v ujetništvu vzgojenih ptic. Pravzaprav le majhen del izpuščenih ptic uspe najti partnerja in si ustvari gnezdo.

Večina je samotarjev, ki tavajo naokoli, kar nekaj pa jih niti ne dočaka spolne zrelosti. Frey, koordinator projekta in profesor na Veterinarski fakulteti Univerze na Dunaju, opozarja, da kljub dosedanjim uspehom še ni mogoče reči, kako uspešen bo projekt v celoti, kajti novonastala alpska populacija se še vedno ne vzdržuje sama, za kar bo potrebnega še kar nekaj dela. Pravzaprav bo potrebnih 100 do 150 let preden bo mogoče z gotovostjo trditi, da je vrnitev brkatnega sera v Alpe docela uspela. Do takrat bo populacija odvisna od vzrejnih središč, največje med njimi je v avstrijskem mestu Haringsee s trenutno 32 pticami. Kljub temu so dosednji uspehi obetajoči in vznemirljivo je, kot rad poudarja Frey, da se v Evropo vrača ena izmed premnogih v preteklosti izgubljenih vrst.

Stoletja grozljivih pripovedk so brkatnega sera ožigosala s krvoločnostjo. V nasprotju s serom iz pripovedk, pa je pravi ser vse prej kot krvoločni ljubitelj mesnin. Ne tekne mu niti gnilo in razpadajoče meso, ki ga jedo ostali jastrebi, pač pa kar 90 % njegove prehrane predstavljajo kosti. In tako opravlja brkati ser v ekološkem smislu pravo čistilno službo. Ne gre torej za nekega odvratnega mrhovinarja, ki požre vse kar vidi, pač pa za zelo specializirano žival, ki uspe preživeti zgolj ob kostni hrani. Od večjih živali so le še afriške hijene tiste, ki poleg brkatnega sera uspejo preživeti zgolj z glodanjem kosti. Brkati seri zato v naravi redno obiskujejo prepadna plazišča, kjer kamniti in snežni plazovi pokončajo neprevidne gamse in kozoroge. Ob kadavru ser pogosto potrpežljivo čaka, da lisice, krokarji, orli in ostali jastrebi s kosti oberejo še zadnje koščke mesa, kajti obeljene kosti so tisto, kar mu gre v slast. Celó v nižinah opreza za okostji poginulih do-

3: Izpuščeni mlado-
stni brkati seri v
Alpah so označeni
s kombinacijo
pobeljenih letalnih
peres, po čemer
lahko strokovnjaki
ugotovijo za točno
katero ptico gre.
foto: Michael
Knollseisen

4

5

4: Perje odraslih brkatih serov je navadno rjasto-rjave barve, kar pa ni posledica genetske popotnice, pač pa železovega oksida v blatu, ki si ga ptice redno utirajo v perje.
foto: N. Roth
Callies, arhiv EGS

5: Glavni delež prehrane brkatega sera so obeljene kosti povsem obranih kadavrov gamsov in kozorogov, za katerimi orjaški jastreb opreza po nevarnih snežnih plaziščih.
foto: Tomaž Mihelič

mačih živali. Prav nenavadno je opazovati tega orjaškega jastreba, ki pogoltne celo goveje vretence, kot bi žvečil pokovko. Tudi za velike kosti ima brkati ser rešitev. S kostjo poleti nekaj sto metrov visoko, od koder jo spusti na skalovje, kjer se razleti na drobne koščke, ki jih nato marljivo pobere. Seveda se zdi skoraj neverjetno, da tako velika ujeta ne bi plenila živih živali, zaradi česar se pri živinorejcih in lovcih še vedno pojavlja dvom v resnično serovo miroljubnost. Da bi prepričali največje skeptike, gojijo v vzrejnem centru skupaj z brkatimi seri tudi kunce. V voljerah kunci brezskrbno skakljajo pod orjaškimi pticami. V vzrejnem centru se brkati seri namreč prehranjujejo zgolj z močno nagnitimi mrtvimi podganami in kostmi kadavrov živali najdenih na cestah.

Telo odraslih brkatih serov je navadno rjasto-rjave barve, kar pa ni posledica genetske popotnice, pač pa železovega oksida v blatu, ki si ga ptice redno utirajo v perje. Teorij o tem nenavadnem vedenju je cela kopica, od vloge pri dvorjenju, zaščite pred zajedavci do varovalne barve, a skrivnost še ni razjasnjena. Sicer si brkati seri spletejo gnezda visoko v gorah, krepko nad drevesno mejo. Jajca polegajo že sredi zime v gnezdo postlano z dlako, napuljeno iz najdenih kadavrov. Mladiči se izvalijo v marcu, ravno v času, ko se z alpskih melišč umakne sneg in razkrije zimske žrtve plazov. »Čas smrti za mnoga gorska bitja je čas izobilja za sere,« kot rad pripomni Hans Frey.

Mednarodni projekt vrnitve brkatih serov v Alpe je Frey pričel leta 1976 s podporo zoološkega društva iz Frankfurtu, svetovne fundacije WWF (World Wildlife Found) in alpskega živalskega vrta (Alpenzoo), ki je tudi začel s programom vzreje brkatih serov v ujetništvu. Kar desetletje je bilo potrebno, da so v vzrejnem centru Haringsee in v živalskih vrtovih od Moskve do San Diega vzgojili dovolj mladih serov za izpust v alpsko divjino. Trimesečne sere so prepeljali visoko v gore konec maja in v začetku junija. Tam so jih z mrhovino hranili še vse tja do sredine poletja, ko so mladi seri dodobra zapopadli

letalne spretnosti in so si bili tudi sami sposobni najti hrano, torej kosti. Izpuščene ptice so danes, nekatere stare tudi 20 let, na redko razsejane po gorskih planjavah od južne Francije do vzhodne Avstrije. Njihove premike po alpskem gorovju danes spremlja okoli 5.000 prstovoljcev, od planincev, ornitologov do lovcev, nekatere ptice so opremljene s satelitskimi oddajniki, pri individualni prepoznavi pa si strokovnjaki pomagajo tudi z genetskimi testi iz najdenih peres. Na brkate sere v alpski divjini še vedno preži polno nevarnosti, kot so žice daljnovodov in žičnic ter celo zastrupljene vabe, ki jih še vedno nelegalno zoper volkove postavljajo nekateri kmetje. Največji problem za vrnitev teh mogočnih ptic v Alpe pa so njihova ogromna območja, ki jih potrebujejo za svoje preživetje. Ta je v dandanašnjem degradiranem okolju žal že težko najti. Poleg tega hitro vrnitev serov v Alpe še dodatno otežuje njihova narava sama. Brkati seri začnejo gnezditi relativno pozno glede na starost, par pa vzgoji zgolj enega mladiča na leto. Zaradi tega je širjenje vrste kljub visoki starosti, ki jo te ptice dočakajo v naravi, celo več kot v ujetništvu, počasno. Kljub temu se novi alpski populaciji vsako leto pridruži vedno več mladičev, ki so poleteli iz naravnih gnezd in brkati seri so dobili še enkrat priložnost, da veličastno zajadraj nad alpskimi vršaci. Le ugibamo lahko, ali bo nekoč brkati ser (zopet) pristal tudi na seznamu gnezdilk Slovenije. ●

Če opazite brkatega sera v naravi, prosim sporočite podatke na spodnji naslov Centra za monitoring brkatega sera oziroma na njihov e-mail naslov:

International Bearded Vulture Monitoring,
Dr. Richard Zink
Savoyenstrasse 1
1160 Wien, AUSTRIA
e-mail: gyp-monitoring@aon.at
spletna stran za več informacij:
www.gyp-monitoring.at

1

Viri:

- CARRETE, M., DONAZAR, J.A. & MARGALIDA, A. (2006): Density-dependent productivity depression in Pyrenean bearded vultures: implications for conservation. – *Ecological Applications* 16 (5):1674-1682.
- FASCE, P., FASCE, L. & ZINK, R. (2005): Terminology of population data and reproductive parameters. – *FCBV*. 2005: 84-85.
- FREY, H. & ZINK, R. (2000): Aspects of Management within the European Bearded Vulture (*Gypaetus barbatus*) Reintroduction Projekt (FZS 832/78, WWF 1657/78) v: Lumeij T. et al. (eds.): Raptor Biomedicine III including Bibliography of Diseases of Birds of Prey. – Zoological Education Network, Lake Worth, USA.
- GENERO, F. (1995): Opazovanje brkatega sera *Gypaetus barbatus* v Triglavskem narodnem parku. – *Acrocephalus* 16 (73): 171-173.
- KNOLLSEISEN, M., FREY, H., ZINK, R. & LAASS, J. (2006): First case of lead intoxication: the story of /Doraja/, BG 465. – *FCBV*. 2006: 57-58.
- PONEBŠEK, J. (1917): Naše ujede. – *Carniola* 8 (3/4): 203-228.
- SCOPOLI, I.A. (1769): Annus I. Historico-Naturalis. Descriptiones Avium. – Sumt. Christ. Gottlob Hilscheri, Lipsiae.
- ZINK, R. & BEISSMANN, H. (2005): Spatial Coincidence Between Habitat Suitability for Bearded Vultures and Protected Areas in the Austrian Alps v: 3rd Symposium of the Hohe Tauern National Park for Research in Protected Areas, September 15th to 17th 2005, Castle of Kaprun.
- ZINK, R. (2005): Alpine Monitoring: effects of release site and natural reproduction on species distribution and population growth. – *FCBV*. 2005: 87-91.
- ZINK, R. (2006): Annual Report 2006 - International Bearded Vulture Monitoring in the Alps. – *FCBV*. 2006: 69-72.

→ Pogubno zdravilo zdaj na prodaj v Afriki

// prevod Petra Vrh Vrezec

Svet BirdLife International za afriško partnersko zvezo je posvaril afriške partnerje BirdLife, naj sledijo dovoljenju za uporabo zdravila diklofen, kajti v Tanzaniji imajo veterinarji že licenco za njegovo uporabo. Obvestilo je prišlo takoj zatem, ko je bilo zdravilo odkrito v splošni prodaji v Tanzaniji.

Diklofen povzroča propad protinov in ledvic pri pleščih (*Gyps*). V Indiji so zaradi zelo razširjene veterinarske uporabe diklofena postale kritično ogrožene tri vrste plešcev. V dobrem desetletju je izginilo 99 % njihovih populacij.

»To je pretresljiva novica, saj pomeni, da je grožnja precej večja kot smo mislili,« je povedal Paul Nnyiti iz BirdLifa v Tanzaniji (WSCT): »Bojimo se, da bodo licenco za uporabo diklofena dobile tudi druge afriške države.« Jane Gaihuma iz afriške zveze BirdLife še dodaja, da ima lahko uvedba diklofena katastrofalen vpliv na afriške plešče, če ta ptičji ubijalec ne bo ukinjen. Raziskave BirdLifovih partnerjev so dokazale, da obstajajo varna alternativna zdravila, kot je na primer meloxicam, kar pomeni, da je uporaba diklofena popolnoma nepotrebna.

Brez pomoči vlad in veterinarskih združenj je prepoved uporabe diklofena praktično nemogoča, saj je zelo težko opravljati nadzor nad uporabo zdravil. Ko bo patent za zdravilo potekel, bo lahko diklofen izdelovalo na stotine tovarn po vsem svetu in bi ga lahko prodajale pod različnimi imeni. Izdelovalec zdravila v Tanzaniji na primer izvažava diklofen veterinarjem petnajstih afriških držav.

BirdLife poziva partnerje in druge naravovarstvenike, naj preverijo, ali v njihovi državi veterinarji uporabljajo diklofen in, če je le mogoče, dosežejo prepoved uporabe. V državah, kjer diklofen še ni v uporabi, pa naj se partnerji povežejo z vladnimi službami in civilno družbo ter posvarijo ljudi pred nevarnostjo stranskih učinkov zdravila in s tem zagotovijo splošno prepoved uporabe diklofena.

Izvirni članek: BirdLife International (2007): *World Birdwatch*, December 2007: 6.

1: V Aziji je uporaba zdravila diklofen ubila ogromno sajastih plešcev (*Gyps bengalensis*). foto: J. C. Eames / www.rarebirdyearbook.com (uporabljeno v World Birdwatch)